

KULTŪRA IR VISUOMENĖ

I. Laužonytė. Zenga kaligrafija „Miyabi“, 2020, popierius, tušas, 30 × 42 cm

Pokario kūrybingumo psichologijos tyrinėjimai JAV: Roe, Barron, Rogers, Maslow

ANTANAS ANDRIJAUSKAS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
aandrijauskas@gmail.com

Straipsnis skirtas analizuoti pokario metais užgimusios ir vėliau išsiskleidusios amerikiečių kūrybingumo psichologiją. Jo pradžioje glaudžiai aptariamos šių tyrinėjimų ištakos ir joms įtaką darę įvairūs ideologiniai, kultūriniai ir akademiniai veiksniai. Atskleidžiama, kad iš pradžių žymiausių amerikiečių psichologų darbuose pagrindinis dėmesys, skirtingai nei europinėse prancūzų ir vokiečių kūrybingumo ir meno psichologijos tyrinėjimų tradicijose, dažniausiai buvo sutelkiamas į *kūrybingumo apskritai* analizę, atsiribojant nuo kitų specifinių mokslinių, meninių, techninių ir kitų jo raiškos formų. Tačiau ilgainiui vis labiau įsivyravo konkrečias *kūrybingumo pritaikymo* problemas sprendžiantys instrumentiniai tyrinėjimai, kuriose vis labiau atsiribojama nuo metafizinės ir meninės problematikos, būdingos europinei tyrinėjimų tradicijai. Pagrindinis dėmesys straipsnyje sutelkiamas į trijų iškiliausių šios pakraipos atstovų – Roe, Barron, Rogers – koncepcijas, išryškinamas jų požiūrių į kūrybingumo psichologiją savitumas. Lyginant jų idėjinę evoliuciją, išaiškėja, kodėl tradicinė kūrybos ir meno psichologijos problematika, siaurėjant mokslinių tyrinėjimų laukui JAV, transformavosi į socialiai paklausius siaurus užsakomuosius *kūrybingumo* tyrinėjimus.

Esminiai žodžiai: kūrybingumas, kūrybingumo psichologija, meno psichologija, amerikiečių kūrybingumo psichologija, Roe, Barron, Rogers, Maslow.

Kūrybingumo tyrinėjimų aktualėjimas antroje XX a. pusėje

Anglosaksų šalių psichologijos tradicijoje, lyginant su Prancūzijos, Vokietijos psichologija, stipresnės gvildenant kūrybingumo problemas, buvo Francis Galtono tyrinėjimų paveiktos *meno* ir *mokslo* suartinimo nuostatos, kuriose anglosaksų pragmatizmas ir empirizmas susiliejo su

iš Binet tyrinėjimų plaukiančiu patikimų intelekto koeficientų modelių ieškojimu. Toks požiūris į netikėtai suaktualėjusias kūrybos psichologijos ir meno psichologijos problemas yra suprantamas, kadangi nei Anglijoje, nei vėliau JAV, nebuvo tokių gilių Prancūzijai ar Vokietijai būdingų humanitarinių mokslų, psichologinių tyrinėjimų bei meninės kultūros tradicijų. Nuo romantizmo ir neklasikinės meno filosofijos

jos iškilimo laikų kontinentinėje Europoje suklestėjęs meninės veiklos išskirtinumo ir genijaus kultas darė didžiulį poveikį meno psichologijos teorinių ir metodologinių nuostatų raidai, plačiam meno praktikos pritraukimui kūrybingumo tyrinėjimuose.

Iš čia kilo keli esminiai anglosaksų, ypač JAV, kūrybos psichologijos ir meno psichologijos tyrinėjimo skirtumai nuo kontinentinės Europos mokslo tradicijų. Anglijoje jau nuo pramoninės revoliucijos laikų į įvairias humanistikos sritis aktyviai skverbėsi pragmatiškas racionalizmo kultas ir su juo susijusiosios scientistinės ir pozityvistinės tendencijos, kurios pokario metais pritapo JAV ir skatino scientistinių, pragmatiškų, analitinių tendencijų įsigalėjimą įvairiuose humanitariniuose ir socialiniuose moksluose. Iš čia kilo išskirtinis britų ir JAV mokslininkų dėmesys empiriniams duomenims, apklausoms, interviu, pokalbiams ir testams, paremtiems su sociologiniais metodais susipinantiems psichologiniams tyrinėjimams. Antra vertus, dėl britams būdingo prakticismo ir amerikiečiams – pragmatizmo – šie tyrinėjimai buvo *orientuoti į dabartį ir iškart arba artimiausiu laiku apčiuopiamus rezultatus*. Tai sąlygojo atsiribojimą nuo gilesnės istorinės gvildenamų kūrybingumo ir meno psichologijos problemų analizės, praeities procesų gilesnės refleksijos, bei kitų ne anglų kalba rašytų šaltinių bei mokslo tradicijų laimėjimų. Ši nuostata, pokario metais augant Britanijos ir JAV universitetų bei mokslo tyrimų institucijų įtakai, pirmiausia pokario metais išryškėjo Britanijoje, tačiau dėl išaugusios JAV ekonominės galios, dėl gausiai finansuojamų įvairių strateginių ir privačių fondų, įsigalėjo JAV universiteti-

niuose ir mokslo tyrimo centruose, o iš ten ilgainiui plito ir kituose kraštuose.

Minėti pokario metų anglosaksų šalių, ypač JAV, kūrybos psichologijos raidos ypatumai taip pat buvo stipriai paveikti pasaulyje vykstančių geopolitinių procesų ir nuožmėjančios ideologinės bei mokslinės konkurencijos su TSRS dėl įsivyravimo pažangiausių mokslinių tyrimų srityse. Gilėjant ideologinei konfrontacijai tarp šių po Antrojo pasaulinio karo iškilusių naujų galios centrų, vis aiškiau buvo suvokiama, kad užsimezgsią nuožmią dviejų politinių sistemų konkurenciją dėl dominavimo pasaulyje laimės ta pusė, kuri greičiau išplėtos mokslinėmis žiniomis paremtą pramoninę, techninę ir su jais glaudžiai susijusi karinį potencialą.

Prasidėjus vadinamajam *šaltajam karui* po Antrojo pasaulinio karo ekonomiškai iškilusioje ir pretendavusioje į viešpatavimą pasaulyje JAV, išryškėjo pirmoji iš įvairių valstybinių programų bei kitų fondų kūrybingumo tyrimų rėmimo banga. Ji, greta termobranduolinių, o vėliau simboliniu tapusio lenktyniavimo kosmoso įsisavinimo srityje, skatino ir mokslinį įvairių kūrybingumo problemų tyrinėjimą. Sparčiai besiplėtojančios mokslinės techninės revoliucijos sąlygomis JAV greitai augo prie gerai finansuojamų elitinių universitetų pusiau autonomiškų specializuotų tyrinėjimų centrų mokslinių darbuotojų skaičius. Todėl ypatingą aktualumą įgavo kryptingo mokslinių kadru atrinkimo, psichologinio jų sugebėjimų profilio, kokybinio lygio nustatymo ir spartaus kvalifikuoto rengimo moksliniam darbui problemos. Jų sprendimas suteikė postūmį *kūrybos psichologijos* mokslinių tyrinėjimų raidai,

įvairių kūrybinių sugebėjimų nustatymų metodologinių principų, naujų metodikų, testų kūrimui.

Aptarti išoriniai veiksniai buvo tos pagrindinės priežastys, kurios sąlygojo JAV ir kitų anglakalbių šalių psichologijos tradicijoje išskirtinį dėmesį Binet išrastiems IQ (angl. *Intelligence Quotient* – intelekto koeficientas) nustatymo problemoms, o Prancūzijoje ir Vokietijoje viešpatavusi humanitarinė su galingu menotyrinių disciplinų užtaisų meno psichologijos problematika anglosaksų šalyse visiškai nuslinko į paraštes. Nors į lyderių pozicijas besiveržiantys amerikiečių mokslininkai plačiai rėmėsi anksčiau susiformavusiomis britų, prancūzų ir vokiečių psichologijos ir meno psichologijos tradicijomis, tačiau jų darbuose vis akivaizdžiau skleidėsi naujų pretenduojančios į viešpatavimą pokario laikotarpyje valstybės *socialinių ir ideologinių užsakymų poveikis*, kuris susiliejo su jau nuo XIX ir XX a. pradžios intensyviai besiplėtojančiomis nacionalinėmis amerikiečių mentalitetui tapusiomis artimomis angliškojo empirizmo ir racionalistinėmis amerikietiškos *pragmatizmo* filosofijos nuostatomis.

Pirmoji pokario tokių dažniausiai mokslininkų ir tyrėjų kūrybingumo tyrinėjimų banga JAV išryškėjo apie 1952 m., antroji – bręstant ir skleidžiantis kompiuterinei revoliucijai nuo septintojo iki devintojo XX a. dešimtmečių, o trečioji – jau XXI a. pradžioje technogeninės ir informacinės revoliucijos pakilimo metu.

Kita vertus, tampa visiškai suprantama, kad ši tyrinėjimo tendencijų kaita atstrėjančios ideologinės konfrontacijos su TSRS atmosferoje, JAV, skirtingai nei kon-

tinentinėje Vakarų Europoje ir TSRS, vis akivaizdžiau kryo iš *meninės* į *mokslinės* kūrybos sritį, o *pagrindiniais psichologų kūrybingumo problemų tyrinėjimo objektais tapo teorinės ir eksperimentinės fizikos, kitų tikslųjų bei taikomųjų mokslų atstovai*. Mokslinių tyrinėjimų suintensyvėjusį ryšį su pasaulyje vykstančiais socialiniais, ekonominiais ir politiniais procesais vis aiškiau suvokė ir patys mokslininkai. Tai puikiai iliustruoja anglų mokslininkų iš Surėjaus universiteto P. Hillso ir Oksfordo universiteto tyrėjo M. Shallis kartu paskelbtas britų žurnale *New Scientists* 1975 m. straipsnis *Scientists and their Images* („Mokslininkai ir jų vaizdiniai“), kuriame jie konstatuoja, kad „vis labiau mokslas reiškiasi kaip socialinis fenomenas, ir aišku, kad ta aplinka, kurioje jis funkcionuoja, apsprendžiama ne tik pačių mokslininkų, tačiau ir eile tarpusavyje susijusių socialinių, ekonominių ir politinių veiksmų“¹.

Vadinasi, amerikiečių tyrinėjanti kūrybingumo ir meno psichologijos problemas raida, lyginant su pagrindinėmis vokiečių, prancūzų, rusų ir britų tradicijomis, pastebimai skyrėsi nuo jų. Iš visų minėtų ji artimiausia angliakalbiškai britiškai, iš kurios perėmė daug scientistinių, pozityvistinių, empiristinių, o, augant analitinės meno filosofijos prestižui, ir analitinių tendencijų. Tik lyginant su pastarąja, joje daug stipriau reiškesi pragmatistinės ir taikosios tendencijos. Amerikiečių mokslininkų tyrinėjimams būdinga akivaizdi taikomoji orientacija, dėmesys konkrečių praktinių problemų sprendimui ir atsiribojimas

1 Hills P., Shallis M. *Scientists and their Images*. *New Scientists*, 1975, vol. 67, Nr. 964, p. 471.

platesnės humanitarinės orientacijos estetinių, menotyrinių su gyvu meno raidos procesu susijusių problemų. Šiuo požiūriu iš amerikietiškos tradicijos akivaizdžiai humanitarine ir menine erudicija išsiskiria Rudolfas Arnheimas. Tai galima paaiškinti jo glaudžiu idėjiniu ryšiu su kontinentine tradicija, kadangi šis mokslininkas brendo ir formavosi vokiškosios meno psichologijos idėjų sraute.

Kitas amerikietiškos tradicijos esminis skirtumas nuo visų kontinentinių mažiau nuo britiškos, kad Antrojo pasaulinio karo metu ir po jo meno psichologijos problemos gvildenamos vis glaudžiau siejamos su mokslinės kūrybos problemomis. Ir pagaliau – trečias specifinis bruožas, kuris tiesiogiai siejasi su praktine ir užsakomąja JAV pokario metais susiformavusia gausiai finansiniais ištekliais remiama tendencija, kad į mokslininkų dėmesio centrą patekusios šaltojo karo metu su naujų technologijų ir gamtos mokslų plėtra tiesiogiai susijusios „kūrybingumo“ apskritai problemos.

Galiausiai, skirtingai nei kontinentinėje Europoje, į lyderių pozicijas kūrybingumo ir meno psichologijos tyrinėjimuose pretenduojančiose JAV palaiptai ryškėjo kitokia genialumo samprata, kurią, taikliai Etienne Souriau pastebėjimu, amerikiečių autoriai vartoja šią sąvokos reikšmę „vienu ir tuo pačiu metu eksperimentiniu, intelektualiniu ir kiekybiniu požiūriu“². „Genialiais“ kūrėjais čia dažniausiai jau laikomi ne plataus kultūrinio išsilavinimo menininkai, sukūrę didžius meno, literatūros paminklus ar reikšmingas teorijas, o tie, kurie, testuo-

jant kūrybinius ir protinius rodiklius, gauna aukščiausius statistinius rezultatus.

Aptartos tendencijos ir požiūriai palaiptai vis tvirtesnes pozicijas įgavo XX a. antroje pusėje anglosaksų civilizacinėje, kai kūrybingumo, meno psichologijos ir meninės kūrybos procesų tyrinėjimai JAV, kontinentinėje Europoje ir socialistinio lagerio erdvėje plėtojosi skirtingais keliais. Tik kitaip nei JAV, kur pragmatizmo filosofijos įtakoti tyrinėjimai pasuko pirmiausia tikslųjų mokslų atstovų kūrybingumo tyrinėjimo keliu, konservatyvesnėje kontinentinėje Europoje, TSRS ir ją pakeitusioje Rusijoje toliau plėtojosi tradicinės su platesniu humanitariniu ir menotyriniu kontekstu meno psichologijos kryptys, kuriose ilgainiui didesnę svarbą įgavo meninės kūrybos ir meninės kūrybos procesų psichologijos problemos.

Vėliau, žlugus sovietinei imperijai ir įsivyravus JAV, buvusios konkurencijos tradicijos su nusilpusia Rusija prarado aktualumą, kadangi sparčiai kilo Kinijos galia ir su jos augimu susijusios jau visai kitos problemos. Kita vertus, vis aiškiau pradėta suvokti, jog sparčiai plėtojantis naujais technologijoms, reikalaujančioms kompetencijos įvairiose dažnai tolimose viena nuo kitos mokslinio pažinimo srityse, radikalius mokslinius proveržius gali padaryti tik gerai sudaryti dažniausiai prie elitinių universitetų ir mokslinio centrų su gausiomis mokslo darbuotojų pajėgomis suformuoti konkrečių problemų sprendimui skirti įvairių sričių dažniausiai informacinių technologijų, biopsichologijos, euristikos specialistų kolektyvai. Todėl su konkrečia kūrėjo ir mokslininko asmenybe susijusių kūrybingumo problemų tyrinėjimai

2 Souriau, Étienne. Du génie en philosophie. *Revue philosophique de la France et de l'étranger*. Paris, 1975, 100, Nr. 2, p. 131.

mai prarado aktualumą ir tarsi nuslinko į antrąjį planą.

Roe kūrybingumo studijos

Pradžioje psichologijos ir meno psichologijos tyrimų laukuose besiskleidžiantys *kūrybingumo* tyrinėjimai JAV retai buvo reprezentuojami solidesnės apimties fundamentalias kūrybos problemas gvildenančių monografijų. Tai – dažniausiai buvo platesnio profilio klausimams skirti psichologijos tyrinėjimai su atskirais skyriais ar dalimis, kaip pavyzdžiui, Abrahamo Maslow knygoje skirtais konkrečioms kūrybingumo ar kūrybinio potencialo problemoms. Tačiau populiariausi buvo įvairūs straipsnių rinkiniai arba siauro profilio mokslinės publikacijos, skirtos konkrečioms kūrybos psichologijos ir kūrybingumo problemoms.

Kita vertus, skirtingai nei Prancūzijoje, Vokietijoje, Rusijoje, kur vyravo plataus humanitarinio profilio pirmiausia menininkų kūrybos problemoms skirti darbai, JAV į pirmą vietą iškėlė mokslininkų ir tyrėjų asmenybes. Gvildenant asmenybės kūrybingumo ir jos kūrybinio potencialo problemas, tradiciškai čia didesnis dėmesys buvo skiriamas įvairiems *empiriniams, sociologiniams* metodams, interviu ir testams. Tokios pakraipos darbai intensyvėjančiu srautu skleidėsi Britanijoje ir JAV iki aršios ideologinės dviejų sistemų konfrontacijos pabaigos.

Pokario metais JAV besiformuojančios kūrybos ir meno psichologijos ištakose viena iš ryškiausių figūrų tapo Kolumbijos universiteto auklėtinė ir viena pirmųjų Harvardo universiteto Istorijos fakulteto ordinarinių profesorių amerikiečių klinikinės psichologijos atstovė ir tyrinėtoja Anne Roe

(1904–1991). Ji greitai išgarsėjo savo originaliais kūrybingumo, profesinės psichologijos ir alkoholizmo poveikio mokslininkams bei menininkams tyrinėjimais. Jos veikaluose susiformavo vėlesnėje amerikiečių psichologijoje įsivyravęs kūrybingumo (*creativity*) siejimas *su asmenybės sugebėjimu atrasti naujus dalykus ir suvokimas, kad gvildenamų problemų efektyvumas priklauso ne tiek nuo žinių ar įgūdžių, o nuo sugebėjimo pažinimo procese gautą informaciją panaudoti greitai ir įvairiais būdais*. Apie Roe kūrybingumo tyrinėjimų išaugusį akademinį pripažinimą liudijo jos išrinkimas 1953 m. Amerikos profesinės psichologijos tarybos prezidentės pareigoms, kurias ji ėjo 1953–1959 metais.

Pirmojoje negausioje JAV kūrybingumo tyrinėjimų bangoje galime išskirti pirmą Roe 1953 m. išleistą užslėptų kūrybingumo ištakų analizei skirtą monografiją „The Making of a Scientist“ („Mokslininko tapsmas“). Šis su pragmatizmo psichologijos teorinėmis ir metodologinėmis nuostatomis susijęs veikalas savo aiškiu tyrinėjimo strategijų ir uždavinių formulavimu turėjo didelę įtaką vėlesniems kūrybingumo tyrinėjimams. Joje pasirinkus tyrinėjimo objektu 64 žymius įvairių sričių mokslininkus (teorinės ir eksperimentinės fizikos atstovų buvo 23, biologų – 20, o psichologų ir antropologų 21) remiantis pokalbiais ir psichologiniais testais buvo tyrinėjamos jų užslėptos tendencijos ir nuostatos. Tiriamąją grupę sudarė žmonės, atsainiai žvelgiantys į religiją, 59 žmonės iš jų buvo kilę iš protestantų, 5 iš žydų ir nei vieno iš katalikiškų šeimų. Apskritai įvairūs jos atlikti ir kitų mokslininkų tyrimai rodo, kad JAV išeiviai iš katalikiškų šeimų retai pasirenka tyrinėtojų profesiją, kas paaiški-

nama autoritariniu auklėjimu katalikiškose šeimose. Įdomu, kad tik 4 iš jų ir tai spaudžiami žmonių, dalyvavo visuomeninėje veikloje. Didžiajai analizuojamųjų daliai būdingi liberalūs politiniai požiūriai, o tik keliems kraštutiniai kairieji arba dešinieji.

Iš tyrinėjamų 64 žmonių grupės net 39 buvo pirmieji vaikai šeimoje. Tarp fizikų teoretikų ir eksperimentatorių jau jaunystėje anksti prabudęs potraukis matematikai ir tiksliesiems mokslams, jie vaikystėje daug skaitė ir anksti apsisprendė dėl savo profesijos pasirinkimo, psichologai ir antropologai buvo susižavėję klasikų skaitymu. Dauguma fizikų ir biologų vaikystėje buvo linkę į vienvė, sunkiai bendravo su mergaitėmis ir kitais mokiniais, psichologai ir biologai daug lengviau bendravo. Dauguma tyrinėjamų asmenų mokykloje mokėsi be ypatingų pastangų, tačiau su jų ateitimi nebuvo siejamos didžiulės viltys. Testai parodė, kad biologai ir fizikai daugiau domisi abstrakčių idėjų ir objektų pasauliu, o psichologai ir antropologai – žmogiškais santykiais. Knygoje pateikiama daugybė kitų įdomių iš lyginamosios analizės ir testų išplaukiančių specifinius analizuojamųjų žmonių kūrybinius prioritetus demonstruojančių duomenų, kurie knygos autorei suteikė galimybę daryti principinę išvadą, kad netgi detaliausias kūrybingumo tyrinėjimas nesuteikia galimybės išryškinti tarp analizei pasirinktų iškiliausių mokslininkų kokių nors sugebėjimų ar asmeninių bruožų, kurie nebūtų būdingi paprastiems mirtingiesiems. Jei galima kalbėti apie skirtumus, jie greičiau slypi *motyvacijos* srityje, visiems šiems žmonėms būdingas smalsumas, jie gauna didžiulį pasitenkinimą iš kūrybinės veiklos. Šie Roe atlikti kū-

rybingumo tyrinėjimai suformavo tolesnę amerikiečių mokslininkų tyrinėjimų kryptį į pagrindines aiškiai specializuotas scientistines teorines ir metodologines nuostatas.

Barrono asmenybės kūrybingumo koncepcija

Anne Roe tradiciją tęsė kitas įtakingas amerikiečių kūrybingumo tyrinėtojas filosofinės pakraipos psichologas Frankas X. Barronas (1922–2002), kuris pagrįstai yra laikomas vienu iš įtakingiausių XX a. anglosaksų šalių kūrybos ir žmogaus asmenybės psichologijos žinovų. Per daugiau kaip 30 metų darbo Kalifornijos Berklio universitete jis paskelbė nemažai šiai problematikai skirtų darbų, iš kurių svarbiausi: „Creativity and Personal Freedom“ („Kūrybingumas ir asmeninė laisvė, 1968), „Creative Person, Creative Process“ („Kūrybingas žmogus, kūrybinis procesas“, 1969), „Artists in the Making“ („Kuriantys menininkai“, 1972) ir kartu su A. Montuori A. Barronas išleido veikalą „Creators on Creating“ („Kūrėjai apie kūrimą“ (1997), kurios įgavo platų tarptautinį pripažinimą. Jis taip pat buvo vienas iš pirmųjų šiuolaikinių psichologų, tyrusių psichodelinių vaistų poveikį kūrybingoms asmenybėms.

Šis holistinės pasaulėžiūros šalininkas vertino platų filosofinį požiūrį į pagrindines psichologijos ir meno psichologijos problemas. Filosofijos skverbimasis į psichologinių tyrinėjimų ir kūrybos sritį, Barrono įsitikinimu, „atvėrė duris, kurios buvo užvertos psichologijai, kai ji droviai tolo nuo filosofijos“³ Vientisas filosofinis

3 Barron, Frank X. *The Creative Process and the Psychedelic Experience. Explorations Magazine*. Berkeley California, 1965.

požiūris, pasak jo, ne tik atskleidžia sudėtingus kūrybos, psichinės sveikatos ir gyvenimiškos sėkmės ryšius, tačiau ir vientisu žvilgsniu pažvelgia į pamatines žmogaus, jo kūrybos ir kūrybingumo problemas.

1987 m. vasarą per šiaurės Italijos Lidzori mieste vykusios kūrybingumo problemoms skirtą tarptautinę konferenciją Barronas pabrėžė, kad žmonija vis akivaizdžiau susiduria su miglota ateitimi, kylančiais naujais socialiniais iššūkiais ir ne visuomet spėja laiku apmąstyti greitai vykstančius visuomeninės sąmonės pokyčius. Iš čia kyla jo išvada, kad visiems žmonėms reikalingas kūrybingumas, padedantis išskleisti asmenybės vidines galias, jos laisvę ir kartu realizuoti įgimus sugebėjimus. Šio uždavinio įgyvendinimą susiejo su psichologija ir jos reikšminga dalimi *kūrybingumo psichologija*, kurios tyrinėjimo laukais skleidžiasi mokslo ir meno, taip pat socialinių žinių ir žmonijos sankirtoje.

Savo asmenybės kūrybingumo koncepciją Barronas pradėjo plėtoti išryškindamas žmogaus skirtingumą gyvūnijos pasaulio atžvilgiu ir pabrėždamas jo kūrybingą prigimtį. Esminis skiriamasis žmogiškos asmenybės bruožas čia yra *sąmonė*, sugebanti mąstyti ir sąmoningai rinktis gyvenimiškąsias vertybines nuostatas. Žmogaus asmenybė mokslininko suvokiama kaip *istoriškai konkreti subjekto būties forma*, tai yra tam tikrų išorinių ir vidinių jos bruožų *visuma*, kuri gyvenimo eigoje keičiasi. Šis procesas nuo gimimo iki mirties yra kūrybingos prigimties, kadangi jis yra neatsiejama universalesnio visos Gamtos kūrybinio proceso dalis. Kaip ir visos Gamtos formos, taip ir žmogus su jam būdingų kūrybingų savybių visuma paklusta

universaliems evoliuciniams dėsniams ir procesams. Atskirais atvejais mes susiduriame su vystymusi ir augimu, bendruoju atveju – su universalesniais evoliucijos procesais, tačiau abu minėti atvejai yra tik skirtingi to paties *kūrybingumo* sklaidos aspektai. Todėl geriausias būdas pažinti šiuos sąmonės užgimimo ir *kūrybingumo* sklaidos procesus yra *psichogenezė*, kuri gali būti suprantama universalesnių *kosmogenezės* problemų kontekste.

Mėgindami suprasti kosmogenezės procesą, pasak Barrono, pirmiausia turime suvokti, kad žmogus yra gyvas kūnas, kuris pereina visas gyvam organizmui, vadinasi, ir asmenybei būdingas evoliucijos stadijas nuo užgimimo per vaikystę, paauglystę, subrendimo tarpsnį iki senatvės, kurioje įvyksta fizinis kūno irimas, vedantis į jo mirtį. Kūrybingumo psichologija, pasak mokslininko, atlieka pagrindinį vaidmenį tiriant šias gyvo kūno ir su juo susijusias asmenybės metamorfozes. Ji yra ta bendra žmogaus vystymosi sąlyga, kuri atskleidžia jo vis didėjančią sudėtingumą, originalumą ir unikalumą. Todėl kūrybingumas tampa svarbiu psichologinių tyrimų objektu, apimančiu žmogaus pažintinius gebėjimus, emocijas, pojūčius, suvokimą, valią, tikslingus veiksmus, atmintį, intelektą ir daugybę kitų dalykų. Jei psichologija siekia išsamiai pažinti asmenybės ir jos kūrybingumo problemas, ji būtinai turi remtis sistemingos analizės principais. Todėl sistema ir tvarka tampa pagrindiniais Barrono asmenybės psichologijos konstruktais.

Kita vertus, kūrybingumas Barrono asmenybės sampratoje traktuojamas kaip sugebėjimas adaptyviai reaguoti į vis naujus jos gyvenimo būties poreikius. Mokslinin-

kas yra įsitikinęs, kad kūrybingumas yra būdingas kiekvienam, kadangi užpildo visas jo kasdienio asmeninio gyvenimo veiklos sritis. Mokslininkas remiasi tuo metu amerikiečių psichologijoje vyraujančiu teiginiu, kad kūrybingumas mene ir moksle yra panašus ir jo sklaidai šiose dviejose kūrybinės veiklos srityse būdingi tie patys pagrindiniai psichiniai procesai.

Tęsdamas Roe tradiciją, Barronas šeštajame ir septintajame dešimtmečiuose Kalifornijos Berklio universiteto Kūrybinių studijų institute atliko nuoseklia metodologija paremtus novatoriškus ryškiu kūrybingumu pasižyminčių įvairių sričių žmonių tyrimus. Jie apėmė tuomet jau plintančias testavimo procedūras ir išsamius interviu su rašytojais, architektais, tyrinėtojais, mokslininkais ir matematikais. Jis, pavyzdžiui, detalai tyrinėjo asmeninius estetinius matematikų, architektų ir rašytojų polinkius bei prioritetus. Pirmiausia visus šiuos tyrinėjamus asmenis suskirstė pagal kūrybinius sugebėjimus, o vėliau pateikė jų vertinimui skirtingo sudėtingumo piešinius. Pasirodė, kad kuo aukščiau visuomeniniame gyvenime buvo vertinamas mokslininkas, tuo sudėtingesnius jis rinkosi piešinius, atsiribodamas nuo paprasčiausių geometrinių struktūrų. Apibendrinamas daugybės kruopščiai atliktų kompleksinių tyrimų duomenis mokslininkas nustatė pagrindines kūrybingos asmenybės savybes.

Pirmiausia Barronas išskyrė vieną charakteringą požymį, kurį metaforiškai pavadino *kosmologiniu pasiekimu*, kurį susiejo su galingu kūrybingo žmogaus naujų prasmų kūrimo potraukiu per santykį su pasauliu. Mokslininko įsitiki-

nimu, kūrybingi žmonės pasižymi puikia intuicija, kuri savo ruožtu glaudžiai siejasi su introvertiškumu ir kūrybingumu. Kitas charakteringas kūrybingų žmonių bruožas – sudėtingumo paprastuose dalykuose ieškojimas. Jie dažniausiai gyvena sudėtingesnį gyvenimą, kadangi net paprastuose dalykuose ieško įtampos ir mėgaujasi jos iškrova. Iš atlikto tyrimo taip pat paaiškėjo, kad kūrybingi žmonės mėgsta painius, netvarkingus, dviprasmiškus ir asimetriškus dalykus, tačiau tuo pat metu juose gyvuoja didelis noras juos supaprastinti ir aiškiau apibrėžti.

Asmenybės kūrybinis augimas ir tobulėjimas, Barrono požiūriu, tiesiogiai siejasi su laipsniška jos sąmonės ir sugebėjimų plėtra. Iš čia kilo įsitikinimas, kad kūrybingi žmonės yra išskirtinai pastabūs ir sugeba tiksliau įvertinti tai, ką regi ir išsakyti savo išsiskiriantį nuo daugumos požiūrį. Iš čia kyla supratimas, kad padidėjęs išorinio pasaulio suvokimo sudėtingumas ir atvirumas yra paprastesnių jutimo būdų prisitaikymas dėl platesnio išorinių stimulų spektro. Čia psichologas turi omenyje tokius dalykus kaip padidėjęs spalvų ryškumas, padidėjęs detalių suvokimas, padidėjęs aštrumas klausantis muzikos⁴.

Minėtame Kūrybinių studijų institute Barronas taip pat atliko kūrybingumo tyrimus su kruopščiai atrinktų garsių rašytojų grupe. Remdamasis 56 profesionalių rašytojų, iš kurių 30 buvo plačiai žinomi ir originalūs tyrimu, jis nustatė tryliką charakteringiausių kokybiškos literatūrinės kūrybos požymių: tai – aukštas

4 Barron, Frank X. *The Creative Process and the Psychedelic Experience. Explorations Magazine*. Berkeley California, 1965.

intelekto lygis; polinkis intelektualinėms ir pažintinėms temoms; iškalbingumas, sugebėjimas aiškiai reikšti mintis; pabrėžtinas asmeninės nepriklausomybės jausmas; sugebėjimas sumaniai naudoti estetinio poveikio metodus; produktyvumas; polinkis į filosofines problemas; saviraiškos siekis; interesų įvairiapusiškumas; minčių ir asociacijų originalumas ir nestandartinis mąstymo procesas; įdomi, dėmesį pritraukianti asmenybė; sąžiningumas, atvirumas ir nuoširdumas bendraujant su kitais; etikos normų laikymasis.

Kūrybingas žmogus tikrovėje, Barrono įsitikinimu, tuo pat metu yra primityvesnis ir kultūringesnis, destruktivesnis ir konstruktivesnis, beprotiškesnis ir sveikesnis nei paprastas žmogus. Tikrai kūrybingas žmogus yra pasirengęs atsisakyti senosios klasifikacijos ir pripažinti, kad gyvenimas, ypač jo paties unikalus, yra gausus naujų galimybių. Jam netvarka yra kupina naujos tvarkos galimybės. Kūrybingas žmogus ne tik gerbia iracionalų pradą savyje, bet ir puoselėja jį kaip perspektyviausią savo minčių naujovių versmę. Ji atmeta visuomenės reikalavimus nusišalinti viską kas yra primityvu, nekultūringa, naivu, magiška, absurdiška. Kūrybingi asmenys lengviau nei kiti susiduria su sudėtingumu ir regima netvarka.

Remdamiesi 1970–1980 m. atliktais empiriniais tyrimais, Barronas ir David M. Harringtonas straipsnyje „Creativity, Intelligence, and Personality“ (Kūrybingumas, intelektas ir asmenybė, 1981) glaustai apžvelgė ir apibendrino aptariamo laikotarpio kūrybingumo tyrinėjimus. Jie parodė moksle gyvuojančią kūrybingumo apibrėžimų įvairovę, sudėtingiausius jo ryšius

intelektu, įvairiais psichikos sutrikimais, atliktų tyrimų painumą ir prieštaringumą, daugybę problemų kylančių iš susižavėjimo testais ir IQ intelekto tyrinėjimais⁵. Jų požiūriu, tikras kūrybingumas yra sugebėjimas adaptyviai reaguoti į naujus būdus ir priemones, įvairias kūrybingumo apraiškas supančiame pasaulyje. Vadinasi, naujų vertybių ir simbolių kūrimas yra artimai susijęs su kūrėjo asmenybe ir jos vidine motyvacija. Taip kūrėjo asmenybė Barrono jo bendražygių pastangomis amerikiečių psichologijoje buvo išskirta į atskirą kūrybingumo tyrinėjimo sritį, kurios pagrindiniu dėmesio objektu tapo charaktėringiausi emociniai, motyvacijos, komunikacijos ir kiti bruožai. Be jų tolimesni kūrybingumo tyrinėjimai buvo neįmanomi.

Taigi Barronas, atlikęs pagrindinių savo meto kūrybingumo tyrimų apžvalgą, padarė išvadą, kad būdinga dauguma šių bendrųjų pozicijų: 1) Kūrybingumas – tai gebėjimas adaptyviai reaguoti į naujų požiūrių poreikį. Iš esmės tai yra gebėjimas prasmingai įtraukti kažką naujo, nors procesas gali būti nesąmoningas arba iš dalies sąmoningas. Naujos adaptacijos paprastai skatina didesnę lankstumą ir padidina augimo bei išgyvenimo galimybes. 2) „Kažkas naujo“ dažniausiai yra produktas, kuris yra žmogaus vykdomo proceso rezultatas. Svarbūs trys aspektai, dėl kurių lengviausia mokytis „kūrybingumo“: produktas, procesas, žmogus. 3) Šių naujų produktų, procesų ir žmonių savybės yra jų naujumas, originalumas, tinkamumas, pagrįstumas, gebėjimas patenkinti poreikius ir tinka-

5 Barron, Frank X. and Harrington, David M. *Creativity, Intelligence, and Personality* // Annual Review of Psychology, 1981, Nr. 32, p. 441–444.

mumas. 4) Šie kūrybingi produktai yra įvairūs. 5) Daugelis produktų yra procesai, o daugelis procesų yra produktai, o žmogus yra kartu ir produktas, ir procesas⁶.

Taigi tarsi sumuodamas savo kūrybingumo tyrinėjimus, Barronas priėjo prie išvados, kad kūrybingi žmonės pirmiausia laikosi holistinio požiūrio į antinomijas, poliškumus ar priešybes. Jie sugeba savo mąstysenoje vienu metu sujungti į vieningą visumą daugybę skirtingų priešingybių. Kartu jie gali būti ir naivūs, ir gerai išmanantys, lengvai suderinantys primityvią simboliką ir griežtą logiką, gali būti disciplinuoti ir lygiai taip pat laisvi, derinti jėgos ir minkštumo (stebėtino lankstumo) principus. Iš šio jų mąstysenai ir pasaulio suvokimui būdingos priešybių, dichotomijų integracijos sugebėjimo kyla tai, kad kūrybingas žmogus yra ir primityvesnis, ir kultūringesnis, destruktivesnis, konstruktivesnis, beprotiškesnis ir sveikas nei paprastas žmogus.

Kita vertus, lyginant su eiliniaais žmonėmis, kūrybingi žmonės taip pat pasižymi stipriau išreikštu egocentrizmu. Siekdamas teoriškai pagrįsti šį teiginį, Barronas netgi sukūrė savąją *Ego* stiprumo matavimo skalę, kuri nustatė pagrindinius teigiamus individo funkcionavimo ir jo psichologinės būsenos aspektus. Iš čia kilo ir kitas svarbus jo kūrybingumo diagnostavimo teiginys, kad kūrybingi žmonės demonstruoja akivaizdžius neurotiškumo požymius, tačiau tuo pačiu ir aukštą *ego* stiprybės lygį, kuris leidžia jiems sėkmingai atsispirti nesėkmėms ir sunkumams. Lyginamuoju

aspektu gvildendamas kūrybingumo ir psichinės sveikatos ryšius skirtingų kūrėjų grupių rašytojų, architektų ir matematikų aplinkoje, jis pastebėjo, kad tarp rašytojų polinkis į psichinius sutrikimus yra akivaizdžiau išreikštas nei dviejose kitose testuojamose grupėse. Kita vertus, lygindamas kūrybingus ir nekūrybingus rašytojus, jis parodė, kad pastaroji pasižymėjo ryškesniu egocentrizmu ir geresniu sugebėjimu krizinėse situacijose išsaugoti dvasinę pusiausvyrą. Vadinasi, išskirtinio talento kūrybingiems žmonėms būdingas daug ryškesnis polinkis į psichozes ir įvairiausių kitus psichikos sutrikimus, nors, išoriškai žvelgiant į tokių kūrėjų kūrybos procesą, sunku yra aiškiai atskirti, kada genialios mintys, emocijų sukelti vaizdiniai, elgesys yra kūrybinių polėkių, įkvėpimo rezultatas, o kada sutrikusių psichikos procesų, vyksančių smegenyse, padarinys.

Ir galiausiai, prie charakteringiausių kūrybingos asmenybės bruožų Barronas taip pat priskyrė sprendimų ir elgesio nepriklausomumą, sugebėjimą pasipriešinti ir taip išsaugoti savarankiškumą, gebėjimą reikšti savo besiskiriančią nuomonę, tačiau suvokiamą kaip teisingą nuomonę, norą rizikuoti, verslumą ir drąsą beatodairiškai atsiduodant jų asmeniniams interesams ir potraukiams tokiai artimai veiklai, kuri jų gyvenime ilgainiui įgauna išskirtinės svarbą.

Kūrybingumas Rogerso humanistinėje psichologijoje

Roe ir Barrono iškeltas kūrybingumo idėjas meno psichologijoje plėtojo šeštajame dešimtmetyje iškilusi kaip reakcija

6 Barron, Frank X. *Creativity to Work. The Nature of Creativity*. Sternberg R. J. (Ed.). Cambridge: Univ. Press. 1988, p. 76–98.

į biheviorizmą ir psichoanalizę *humanistinė psichologija*. Taigi ji tapo viena iš įtakingiausių XX a. antrosios pusės meno psichologijos krypčių. Jos šalininkai rėmėsi kitokios holistinės filosofijos vizija, kurią giliai paveikė neklasikinės filosofijos egzistencialistinės idėjos. Plėtodami neklasikinės filosofijos (Kierkegaard, Nietzsche) ir egzistencialistų (Heidegger, Sartre) idėjas, žmogaus asmenybę jie traktavo kaip unikalią ir nepakartojamą vertybę, o jos kūrybą kaip nepaprastai svarbų žmogaus egzistencijai prasmę suteikiantį reiškinį, liudijantį apie jo neišsemiamą potencialą, kurį kūrybinga asmenybė sėkmingai gali išskleisti. Iš čia kilo įsitikinimas, kad kūrybingumas nėra vien virš pilkos masės iškilusių išskirtinio talento genijų savybė. Vadinas, kiekvienas žmogus turi kūrybingumo potencialą, kurio sėkmingam atskleidimui būtinas individualus ir kryptingas gabumų ugdymas.

Daugiausia dėmesio tokios kūrybingumo sampratos tyrinėjimams skyrė humanistinės psichologijos pradininkas Carlas Rogersas (1902–1987) ir kitas įtakingiausias atstovas Abrahamas Maslow (1908–1970), kurie paskelbė svarbius kūrybos problematikai skirtus veikalus. Juose ypatingas dėmesys buvo skiriamas tokioms sąvokoms: kūrėjas, kūryba, gyvenimo ir kūrybos prasmė, kūrėjo potencialas, kūrybos procesas, asmenybės kūrybinė saviraiška, psichologinė nuostata, psichologinis saugumas, psichologinė laisvė, vienvietis pojūtis, nerimas, baimė, spontaniškumas, intuicija, įžvalga, nušvytymas, kūrinys, psichinė sveikata ir pan. Juos traukė egzistencialistams būdingas filosofinės ir psichologinės problematikos suartinimas

bei spekulatyvaus racionalizmo ir analitinio mąstymo įtakos apribojimas kūrybos procesų tyrinėjimuose.

Humanistinės psichologijos kūrėjas Rogersas – netipiškų idėjų amerikiečių psichologas, kurio veikaluose nuolatos aptinkame apeliacijas į filosofines idėjas. „Šiais laikais, – rašė jis, – dauguma psichologų, jaučiasi įžeisti, jei kas juos apkaltina filosofiniu mąstymu. Aš taip nereaguuju. Negaliu nesukti galvos dėl to, kokią prasmę turi mano stebimi reiškiniai. Kai kurių jų prasmė gali turėti jaudinančių padarinių šiuolaikiniam mūsų pasauliui“⁷.

Rogersas, įkvėptas neklasikinės filosofijos ir egzistencializmo idėjų, savo veikale „Towards a Theory of Creativity“ („Kūrybingumo teorijos link“, 1976) ypatingą dėmesį sutelkė į visavertės, harmoningai funkcionuojančios socialinėje terpėje asmenybės kūrybinio potencialo ir jo savirealizacijos problemų tyrinėjimus. Jo pasaulėžiūrai didžiulę įtaką turėjo Kierkegaard idėjos, kurio pavardė ir apeliacijos į šio danų mąstytojo įžvalgas ir įsitikinimus nuolatos išnyra jo veikaluose. Jis kalba apie „pasinėrimą“ į šio mąstytojo tekstus ir prisipažįsta, kad „jo sąžiningas noras vadinti daiktus tikraisiais vardais paveikė mane labiau nei įsivaizdavau“⁸.

Jis savitai transformavo Kierkegaard meno filosofijoje išplėtotą autentiškos asmenybės teoriją ir ją pritaikė kritiškai savo meto visuomenės analizei, kurioje jis, viena vertus, regi „stiprų kūrybingų žmonių poreikį“, o kita vertus, ir vyrau-

7 Rogers, Carl. 2005. Apie tapimą asmeniu: psichoterapeuto požiūris į psichoterapiją. Vilnius: Via Recta, p. 155.

8 Rogers, Carl. Apie tapimą asmeniu: psichoterapeuto požiūris į psichoterapiją. Vilnius: Via Recta, 2005, p. 249.

jančiose kultūros tendencijose objektyvius trūkumus, trukdančius kūrybingumo sklaidai. Pabrėždamas kūrybingumo stoka, jis akcentuoja, kad dabartinis pasaulis linkęs ugdyti ne laisvus, kūrybingus ir originalius mąstytojus, bet konformistus, stereotipiškus asmenis, individus, kurie turi „užbaigtą“ išsilavinimą“.

Pagrindiniais autentišką gyvenimo ir kūrybos kelią pasirinkusios asmenybės bruožais jis skelbė: 1) atsisakymą gynybinių psichologinių mechanizmų, negatyvių pasąmoninių patirčių ir atvirumą naujoms gyvenimo ir kūrybos patirtims; 2) egzistencinį gyvenimo būdą leidžiantį visavertiškai išgyventi konkrečią savo būties akimirką; 3) pasitikėjimą savimi, savo nuomonių teisingumu, savo gebėjimu elgtis atitinkamai kiekvienoje gyvenimiškoje situacijoje. Visas autentiškas žmogiškosios būties formas jis susiejo su tikslinga asmenybės kūrybinio potencialo sklaida, leidžiančia adekvačiai reaguoti į visus gyvenimo iššūkius. Vienintelę giliausią kūrybingumo versmę Rogersas regėjo „žmogaus siekime aktualizuoti save, realizuoti savo galimybes“⁹.

Skirtingai nei daugelis jo amerikiečių kolegų jis taip pat daug didesnę dėmesį skyrė kūrybinio potencialo ir kūrybos proceso tyrinėjimui. Kūryba čia iškyla kaip asmenybės individualus santykis su kūriniumi ir supančiu pasauliu, kurio neįmanoma autentiškai racionaliomis sąvokomis aprašyti dėl jo slėpingos jausminės prigimties. Kūrėjui, jo įsitikinimu, turi pirmiausia egzistuoti regimas kūrybos produktas. Jo vaizduotės polėkia ir fantazijos gali

būti originalios, tačiau jų negalima laikyti kūrybinėmis, kol jos netampa regimu rezultatu – žodžiai, išradimu, poema, dailės kūriniumi. Vienu svarbiausiu kūrybos produkto bruožu jam yra *naujoviškumas*, plaukiantis iš unikalių kūrėjo savybių kai jis apdoroja tą meninę medžiagą, su kuria galinėjosi meninės kūrybos procese. Todėl, jo įsitikinimu, kūrybos produktas visuomet yra pažymėtas individualumo ženklu. Kūrybos procesą mokslininkas apibrėžė žodžiais: „tai nepastebimas naujoviško produkto, kuris gimsta iš individo unikalumo ir iš medžiagų, įvykių, žmonių ir gyvenimo aplinkybių, atsiradimas žmogaus veikloje“¹⁰.

Naujumas, jo įsitikinimu, sudaro pačią giliausią kūrybos ir asmenybės kūrybingumo esmę, todėl dabartinė ganėtinai standartizuota visuomenė dar neturi sukūrusi patikimų kriterijų, kuriais remiantis galima būtų vertinti kūrybinės raiškos įvairovę. Todėl iš tikrųjų istorija daugybę savo pavyzdžių moko, kad kuo originalesnės kūrybos ir kuo didesnis jo poveikis, tuo labiau tikėtina, kad amžininkai palaišys jį blogiu.

Jis ypatingą dėmesį skyrė kūrybingai asmenybei, jos kūrybinės motyvacijos, kūrybos akto prigimties, kūrybinės saviraiškos būdams. Gvildendamas kūrybinės motyvacijos problemas Rogersas teigė, kad „pagrindiniu kūrybos šaltiniu gali būti tapati tendencija, kurią mes aptinkame psichoterapijoje kaip gydomąją galią – tai žmogaus siekis išreikšti save, atskleisti savo galimybes“¹¹. Apibendrinamas savo apmąstymus apie įtakingiausias psichoterapines teorijas,

9 Rogers, Carl. 1976. *Towards a Theory of Creativity. The Creativity Question*. Durham, p. 298.

10 Rogers, Carl. Apie tapimą asmeniu: psichoterapeuto požiūris į psichoterapiją. Vilnius: Via Recta, 2005, p. 312.

11 *Ibid.*, p. 313.

Rogersas didžiausią jų reikšmę įžvelgia, kad gausėjant objektyviai patikrintų žinių apie psichoterapiją, psichoterapijos „mokyklos“, įskaitant ir jo paties atstovaujama, išnyks.

Atviro pasauliui ir jo išpūdžiams individo kūrybines nuostatas Rogersas vadino *konstruktyviomis*. Tačiau jei asmenybė priešinasi nors ir dalies savo gyvenimiškųjų išpūdžių įsisavinimui, tuomet jo kūrybinė veikla įgauna patologiškos, destruktivios ir antisocialinės pavidalą, kuris kertasi su visuomenėje gyvuojančiomis elgesio ir vertinimo nuostatomis. Remdamasis išsakyta distinkcija Rogersas išskyrė tris pagrindines *konstruktyvios kūrybos* priežastis: 1) atvirumas patirčių suvokimui; 2) vidinė vertinančioji pozicija ir 3) žaidimas su tikrovės apraiškomis ir idėjomis¹².

Minėtų trijų prielaidų junginys sudaro objektyvias prielaidas kūrybinio akto sklaidai, kuris, jo kaip ir Croce'ės įsitikinimu, iš principo nepaklūsta išoriniam aprašymui, kuris gali paaiškinti tik paskirus tikrovės elementų *atrankos* kūrybos procese aspektus. Kūrybinis aktas, Rogerso įsitikinimu, yra visuomet neišvengiamai lydima entuziastingo atradimo džiugesio, o taip pat vienatvės ir savo kūrybinių siekių išskirtinumo suvokimo, jausmų ir spontaniško noro pasidalinti su kitais savo atradimo džiaugsmu.

Iš čia kyla ir dvasinių asmenybės augimą ir tobulėjimą skatinantys pagrindiniai akivaizdžiai Kierkegaardo „egzistencinės krizės“ filosofijos pasufleruoti kūrybinės saviraiškos būdai: įsisąmoninimas, kad būtina keistis ir tobulėti, supratimas, kad būtina išryškinti savąjį aš, kito toleran-

tiškas priėmimas, individualių būties ir saviraiškos formų išryškinimas, atsivėrimas pasauliui ir kitiems, savo didžiai asmeninių potyrių vertinimas, jungties tarp asmeninio ir bendražmogiško ieškojimas ir galiausiai, žmogaus egzistencijos kaip nuolatinio tapimo ir dvasinio tobulėjimo suvokimas. Rogersas tyrinėjo asmenybės savirealizaciją kaip skatinamąjį veiksnių, prisidedantį prie kūrybingumo ugdymo, skatinant aplinkos įtaką ir nesant kritinių vertinimų.

Visų šių saviraiškos veiksnių svarbos suvokimas, Rogerso nuomone, padeda žmonėms suvokti, kad *sugebėjimas kurti slypi kiekviename iš mūsų*. Šios pamatinės tiesos suvokimas savo ruožtu skatina ne tik asmenybės tobulėjimą, tačiau ir jos konstruktyvios kūrybos sklaidą. Tai – pirmiausia psichologinis saugumas, besąlygiškas žmogiškos asmenybės vertės pripažinimas, sukūrimas tokių sąlygų, kuriose būtų apribota neobjektyvių vertinimo standartų galimybės, kadangi „vertinimas visuomet yra pavojus, kuris priverčia žmogų užimti gynybinę poziciją, o tuomet kažkokia patirties dalis slopinama ir nepasiekia sąmonės“¹³. Rogerso įsitikinimu, kai žmogus išslysta iš vertinimo aplinkos, jis tarsi išsivaduoja iš jo sąmonę ir kūrybinę veiklą kaustančių, apribojančių pančių ir pajunta kūrybai tokią svarbią vidinę laisvę. Ji atveria galimybes vidinei asmenybės simbolinei saviraiškai. Tačiau kartu bet kokios asmenybės elgesys ir kūrybiniai polėkiai yra apribojami konkrečioje visuomenėje nusistojusiais įvairiais reikalavimais, prie kurių neišvengiamai yra priversta taikytis simbolinė žmogiškojo

12 *Ibid*, p. 300–301.

13 Rogers, Carl. Apie tapimą asmeniu: psichoterapeuto požiūris į psichoterapiją. Vilnius: Via Recta, 2005, p. 303.

„aš“ išraiška. Šioje primenančioje Kierkegardo ir egzistencialistų ribines situacijas vidinio pasirinkimo būsenoje individas, pasak Rogerso, privalo laisvai pasirinkti rizikingus veiksmus, tačiau jis turi teisę ir vengti jų; jis turi jausti atsakomybę už savo veiksmus, tačiau ir naudotis savo laimėjimų vaisiais. Tokiu egzistenciniu dramatišku iššūkiu lemčiai vainikuojama Rogerso humanistinėje psichologijoje išplėtotą atsakingos konstruktyvios kūrybos koncepcija.

Maslow holistinės kūrybingumo tyrinėjimo nuostatos

Kitas įtakingiausias humanistinės psichologijos atstovas holistinio požiūrio į kūrybingumą šalininkas buvo Ukrainos žydų kilmės emigrantų sūnus Abrahamas Haroldas Maslow (1908–1970), kuris, vaikystėje gyvendamas Niujorke, patyrė daug antisemitinių patyčių. Tai paveikė jo pasaulėžiūrą ir mokslinę orientaciją psichologijoje, nukreipė į domėjimąsi egzistencine problematika. Šis mokslininkas iš tikrųjų daug nuveikė sudėtingiausių egzistencinių asmenybės psichologijos ir kūrybingumo problemų kompleksinės analizės srityje. Svarbiausia asmenybės savybe skelbė sugebėjimą pažinti ir išreikšti save, nugalėti kūrybingumą ribojančias jėgas. Psichologas ilgainiui sukūrė platų atgarsį psichologijos tyrinėjimuose įgavusią vadinamąją *poreikių hierarchijos piramidę*, teigdamas, kad tokius poreikius gali turėti kiekvienas, bet dažniausiai „gerieji“, aukštesnieji poreikiai dominuoja tarp tų, kurie daugiau laiko skiria savęs lavinimui. Maslow išplėtotoje poreikių hierarchijos sistemoje jie yra išrikiuoti nuo aukščiausio,

link kitų vertinamų pagal poreikių svarbą, stiprumą ir atsiradimo laiką: 1) fiziologiniai, 2) saugumo, 3) socialiniai, 4) savivertės ir pripažinimo ir galiausiai 5) savirealizacijos ir problemų sprendimo. Sugebėjimą kurti psichologas pirmiausia siejo su asmenybės savirealizacijos nuostata. Paskutiniame ir aukščiausiam poreikyje asmenybės siekis save kūrybingai realizuoti yra toks stiprus kaip ir poreikis valgyti arba kvėpuoti.

Jeigu žmogus šio savo poreikio nepatenkina, jis nesijaučia laimingas, todėl gyvybiškai būtina jį praktiškai įgyvendinti. Pagrindinį vaidmenį siekiant jį įgyvendinti ir nustatant kūrybinį elgesį vaidina motyvacija, vertybės, asmenybės bruožai. Šis kelias susijęs su savęs aktualizavimu, visiškai ir laisvu savo sugebėjimų ir gyvenimo galimybių įgyvendinimu. Pasak Maslow, laisvė, spontaniškumas, savęs priėmimas ir kiti bruožai leidžia individui realizuoti visą savo potencialą. Todėl sėkmingas kūrybinių asmenybės polėkių patenkinimas čia traktuojamas kaip būdas, leidžiantis žmogui pajusti visavertį laimės džiaugsmą. Kūrybingumas taip pat apima sprendimo savarankiškumą, sugebėjimą rasti estetinį patrauklumą iškilus sunkumams, sugebėjimą rizikuoti ir pasitikėjimą savimi. Pasak Maslow, pasitikėjimas savimi, draša ir meilė laisvei yra būdingi ne tik kūrybingiems asmenims, bet ir jų raida padidina galimybę realizuoti savo kūrybinį potencialą.

Sudėtingą kūrybingumo fenomeną, Maslow požiūriu, galima pažinti tik remiantis holistinės metodologijos principais, tai yra tyrinėjant kūrybą kaip vientisos žmogaus veiklos ir saviraiškos rezultatą. Šių klausimų detaliu aptarimui jis skyrė programą savo veikalą „The Farther Reaches

of Human Nature“ (*Tolimesni žmogaus prigimties pasiekimai*, 1973). Sugebėjimą kurti čia traktuojamas kaip *ryškiausias žmonių rūšies skiriamasis požymis*, kuris padeda tyrinėtojams pažinti giliausius psichinės veiklos sluoksnius. Mokslininką labiausiai domino tie asmenybės kūrybinio potencialo elementai, kurie aktyviausiai dalyvauja svarbiausiuose kūrybos proceso fazėse.

Visus kūrybos procese besiskleidžiančius psichikos procesus Maslow skirsto į svarbiausius *pirminius* (pašąmonės) ir *antrinius* arba *išvestinius* (šąmonės). Pašąmoniniai psichikos procesai nepaklūsta racionalaus proto reikalavimams, jie atspindi gelminius iracionalius psichikos sluoksnius apie kuriuos žmogus gali netgi nežinoti, tačiau kurių poveikio jis neretai bijo ir siekia savyje, kaip pažaboti destruktivias jėgas. O antriniai psichikos procesai yra racionalūs, aiškūs, subalansuoti, paklūstantys logikos reikalavimams. Čia Maslow kūrybinės veiklos interpretacija primena ankstyvojoje Nietzscheės meno filosofijos koncepcijoje išplėtotą *dionisinio* ir *apoloniškojo* pradų sąveikos dialektiką kūrybos procese.

Minėtų dviejų skirtingų žmogiškosios psichikos procesų susiliejimas sudaro prielaidas normalios psichikos ir autentiškos kūrybos sklaidai. Vadinasi, skirtingai nei psichoanalitinės teorijos šalinininkai, Maslow neakcentuoja destruktivios pašąmonės veiklos kūryboje, o regi joje būtiną svarbią kūrybingumą maitinančią versmę. Pagrindinis dėmesys Maslow kūrybos interpretacijos koncepcijoje yra sutelkiamas į aukščiausią kulminacinę kūrybos proceso fazę, kurioje po ilgo ir atkaklaus darbo, kūrybinių ieškojimų įvyksta tarsi šąmonės nušvytymas ir intuityviai suvokiama tiesa.

Jis ypatingą dėmesį skyrė šiems kūrybinio akto viršūnėje vykstančių fazių tyrinėjimams ir aprašinėjimams, kadangi juose regėjo galingą papildomą kūrybingumo stimulą, juk prisiminimai apie šias ypatingas šąmonės nuskaidrėjimo būsenas išlieka visam gyvenimui.

Gvildendamas kūrybingumo problemas, jis taip pat išaukština asmenybės universalumą ir humanitarinės bei meninės kultūros įsisavinimo svarbą. Todėl mokslininkas, kuris peržengia siaurų mokslinių interesų ribas ir kartu dar yra šiek tiek yra ir poetas, ir filosofas, o gal net svajotojas, Maslow įsitikinimu, beveik visuomet yra produktyvesnis nei ribotų kultūrinių interesų jo kolegos. Ši humanistinei psichologijai būdinga principinio psichologinio pliuralizmo nuostata remiasi įsitikinimu, kad tikrų vertybių kūrimui orientuotas kūrybingumas yra neatsiejamas nuo harmoningo asmenybės kūrybinių sugebėjimų, motyvų ir interesų derinimo. Visi didieji mokslininkai, teigė Maslow, pasižymėjo plačiais interesais ir tikrai nebuvo kokie riboti technologai. Nuo Aristotelio iki Einsteino, nuo Leonardo da Vinci iki Freudo didieji atradėjai buvo universalios ir įvairiapusiškos asmenybės, kurioms rūpėjo humanizmas, filosofija, socialiniai bei estetiniai klausimai¹⁴.

Kita vertus, realiame gyvenime skirtumai tarp mokslininko ir nemokslininko interesų tampa sunkiai išvelgiami. Dramaturgas ar poetas, kuris pasiūlo nuoseklią žmogaus prigimties teoriją, tikrai artimesnis psichologui, negu psichologas –

¹⁴ Maslow, Abraham Harold. *Motyvacija ir asmenybė*. Vilnius: Apostrofa, 2006, p. 40.

inžinieriui. Vadinas, mokslo istorija gali domėtis ir istorikas, ir mokslininkas – tai nėra svarbu. Klinikine praktika užsiiman- tis psichologas arba gydytojas terapeutas, kruopščiai kaupiantis medžiagą apie kon- kretaus paciento ligą, daugiau peno gali gauti iš romanisto negu iš į abstrakčius eksperimentus pasinėrusių savo kolegų. Aš nežinau, kaip aiškiai atriboti mokslininkus nuo nemokslininkų¹⁵.

Tiesa, mokslininkas, skirtingai nei daugelis jo pirmtakų, ieškodamas giliausių kūrybos versmių, ypatingą dėmesį skiria tų veiksmų pedantiškai kompleksinei analizei, kurie apsprendžia konkrečios asmenybės sugebėjimą pakylėti į minėtą intensyviausios kūrybinės veiklos fazę. Ty- rinėdamas šį procesą, psichologas išskiria eilę charakteringiausių bruožų. Jo požiūriu, svarbus kūrybingumo plėtotės veiksnys yra sąmoningas atsiribojimas nuo nega- tyvių praeities veiksmų, įsijautimas į tai, kas vyksta šią konkrečią būties akimirką, apsisvalymas, atsiribojimas nuo įtakų, ne- priklausomumo, laisvės jausmas, savo *ego*, baimių, gynybinės savisaugos išstūmimas.

Šis procesas prasideda atsisakant praeities, bet išsaugojant jos patirtį ir su- sitelkiant į dabartį sprendžiant konkrečias kūrybingumo problemas. Kartu ryškėja ir atsiribojimas nuo ateities bei visiškas kūrėjo pasinėrimas į šią konkrečią būties akimirką sprendžiamas problemas. Šioje kūrybos proceso fazėje išryškėja asmenybės sąmonės atsiribojimas nuo slėgusių dogmų, tradicijos reglamentuojančio poveikio ir skleidžiasi gudragalviškumo vengiantis vai- kams ir išmintingiems senoliams būdingas

sąmonės skaidrumas. Tokia kūrybinė nuos- tata siaurina sąmonės veiklą ir padeda jai atsiriboti nuo įprastinių rūpesčių, baimių ir vilčių, atsijungti nuo daugybės neesminių išorinių veiksnių įtakos. Todėl išnyksta sąmonės sukaustymas, susivaržymas, neri- mastingumas, įvairios fobijos, silpnėja visos asmenybės slopinančios jėgos ir išsilaisvina gelminės jos kūrybinės jėgos.

Aptardamas asmenybės kūrybingumą apribojančių regresyvių psichologinių mechanizmų pašalinimo procesą, Maslow pabrėžė, kad taip sukuriamos prielaidos atsirasti tokių kūrybinei veiklai svarbių savybių kaip drąsa, pasitikėjimas savo jėgo- mis, atkaklumas, charakterio tvirtumas ir nepriklausomybės jausmas. Iš tikrųjų tikras kūrybingumas ir jo sklaida čia yra neatsie- jama nuo asmenybės drąsos ir stiprybės. Todėl didieji į žmonijos kultūros istoriją patekę kūrėjai dažniausiai buvo užsispyrę, nepriklausomi, savarankiški, nenuolankaus ir stipraus charakterio drąsiai reaguojantis į gyvenimo iššūkius, trukdžius ir nesėkmes, kadangi baimė ir silpnumas, reagavimas į išpuolius neišvengiamai slopina kūrybin- gumo sklaidą.

Gvildendamas kūrybos problemas, Maslow įveda kinišką terminą „daoizmas“. Jis suprantamas įvairiai, tačiau pirmiau- sia mokslininkui asocijavosi su būties pilnatvės jausmu, elgesio natūralumu, kūrybinio akto natūraliu spontaniškumu, kurį jis laikė vienu svarbiausiu autentiško kūrybingumo raiškos bruožu. Toks įsi- jungimas į kūrybos procesą iš asmenybės reikalauja visų kūrybinių galių pajungimo, kadangi autentiška kūryba siejasi su visais asmenybės kūrybinio potencialo segmen- tais *in corpore*, o ne atskirais žmogiškos

¹⁵ *Ibid*, p. 39.

psichikos sugebėjimais. Jų visų prasmingas sujungimas kūrybos akte skatina natūralų kūrybinio akto veiksmingumą, atsiribojimą nuo neesminių veiksmų, paskatų ir padeda visiškai, tiksliai, natūraliai ir teisingai savo patirties išraiškai bei harmoningam asmenybės susiliejimui su išoriniu pasauliu. Tik visiškai atsipalaidavęs nuo išorinių veiksmų įtakos ir visiškai pasinėręs į kūrybos procesą asmuo gali pažinti būties pilnatvę. Šiame kūrybos proceso etape visomis savo spalvomis išsiskleidžia estetinis pasaulio suvokimas, jos spontaniškumas, kūrybinio akto unikalumas ir visa tai vainikuojantis asmenybės susiliejimas su pasauliu, kurio apibūdinimui Maslow pasitelkia japoniško *haiku* metaforą: „Jei nori nupiešti paukštį, pats privalai tapti paukščiu“.

Suvokdamas psichologinių kūrybos procesų sudėtingumą, Maslow ypatingą dėmesį skyrė talentingų žmonių diagnozavimo ir kryptingo auklėjimo problematikai, pateikė svarbių praktinių rekomendacijų, kadangi regėjo šiose srityse didžiules spragas kūrybingų žmonių integracijai į akademinę struktūras ir jų kūrybinio potencialo išnaudojimui. Jis pagrįstai atkreipė dėmesį į talentingų asmenybių psichikos, gyvenimiškųjų nuostatų, elgesio manieros sudėtingumą ir komplikotumą.

Talentingi žmonės, dažniausiai būdami spontaniški, ekscentriški, neretai besielgiantys neatsakingai bohemiško gyvenimo plotmėje, nepakankamai organizuoti, šie svajotojai, maištininkai, paskendę juos konkrečių būties akimirka dominančių problemų sraute, paprastai dėl minėtų savybių kelia daug problemų įvairių institucijų administracijai. Šių Maslow išvalgų teisingumą galiu patvirtinti ir savo daugiau

nei keturių dešimtmečių akademinio darbo patirtimi įvairiose Lietuvos ir užsienio akademinėse institucijose, kur daugelį kartų tekdavo gesinti talentingiausių mokinių aršius konfliktus. Minėti broožai ypatingai aktyviai reiškiasi kūrybingų asmenybių ankstyvajame kūrybinės evoliucijos etape, o vėliau įgyjant gyvenimiškąją patirtį, panašiai kaip tai išryškėjo Nietzsche's intelektualinėje biografijoje, dažniausiai stiprėja skaidraus apoloniškojo prado vaidmuo, tai yra kūryboje vis didesnis vaidmuo tenka vidinei disciplinai, logikai, savikontrolei ir kritiniam mąstymui. Todėl dirbantiems kartu su tokiais žmonėmis reikia būti išvalgesniems, atlaidesniems, neįsivelti į nereikalingus konfliktus, stengtis kuo lanksčiau maištingiausius kūrėjus integruoti į biurokratinę akademių institucijų struktūras, siekiant veiksmingai išnaudoti jų kūrybinį potencialą.

Maslow savo koncepcijoje taip pat aptarė ne tik jaunų talentingų žmonių diagnostikos, jų talento veiksmingo panaudojimo, tačiau ir jų auklėjimo bei tikslingo protinių sugebėjimų plėtojimo problemas. Svarbiausia auklėjimo proceso grandimi jis laikė plėtojamą tokių individualaus charakterio savybių, kurios skatintų spartų asmenybės kūrybinių galių tobulėjimą, padėtų prisitaikyti prie šio proceso ir teiktų vidinį pasitenkinimą, suvokiant savo kūrybinių galių sklaidą kaip natūralų būties procesą. Efektingiausiu kūrybinio tobulėjimo priemone jis skelbia meninį auklėjimą, kuris, jo įsitikinimu, padeda lanksčiausiai išplėtoti sugebėjimą gyventi ir kurti nuolatos besikeičiančiame pasaulyje.

Kūrybingumą jis ilgainiui susiejo su sveika ir interesų įvairiapusiškumu išsiski-

riančia asmenybe, kuri pajėgia save išreikšti įvairiomis kūrybinės raiškos formomis. Nors sveikata, genialumas, talentas ir produktyvumas čia suvokiamos kaip glaudžiai susijusios tarpusavyje sąvokos, tačiau kalbėdamas apie didžius menininkus, pavyzdžiui, Wagnerį ir van Goghą, Maslow pripažįsta, kad jie nebuvo visiškai sveikos psichikos kūrėjai. Taigi, pasak Maslow, talentas ir jo kūrybinės galios sklaida ne visuomet yra tiesiogiai susijusi su sveikata, o gali netgi galingai skleisti įvairių psichikos sutrikimų pavidalais.

Išvados

Sumuodami išsakytas amerikiečių kūrybos psichologijos tyrinėtojų mintis, galime teigti, kad meninė kūryba neabejotinai yra kūrybingumo raiškos forma, tačiau kuo ji iš esmės skiriasi nuo kitų raiškos formų, nepaisant gausybės parašytų knygų teigiančių, kad **kūryba yra vidinės menininko sielos išraiška, vaizduotės žaismas, bėgimas nuo kančių ir pan.**, tebelieka ne visiškai aišku. Nors mūsų aptarti JAV mokslininkų užsakomieji kūrybingumo tyrinėjimai pirmiausia buvo nukreipti į mokslinį ir pragmatišką įvairių praktinių valstybės problemų sprendimą, tačiau daugelis jų pastebėtų dėsningumą vėliau sėkmingai buvo pritaikyti ir įvairiaspektei menininkų kūrybingumo analizei. Juk *mokslas* ir *menas* yra ne tik dvi svarbios visuomeninės sąmonės formos, tačiau ir du skirtingi glaudžiai susiję kūrybingumo raiškos bei

žmogų supančio pasaulio pažinimo būdai, kurie sąveikavo visą žmonijos kultūros istoriją. Tarp šių kūrybingumo raiškos formų visuomet gyvavo vidiniai ir išoriniai ryšiai, kurie apspręsti panašiais supančio pasaulio pažinimo būdais.

Tiesa, meninėje kūrybinėje veikloje, lyginant su moksline, regimas glaudesnis subjekto ir objekto ryšys, be kurio ši veikla yra neįmanoma. Mokslininkas gi siekdamas moksliniam pažinimui būtino objektyvumo yra priverstas aiškiai atskirti subjektą nuo savo pažinimo objekto. Ir pagaliau moksliniam pažinimui būdingas racionalumas, griežta logika, metodiškumas, kurie yra svarbus *vienareikšmio*, objektyvaus mokslinio pažinimo instrumentai, o meninėje raiškoje pirmiausia iškyla asociatyvus metaforinis pasaulio suvokimas. Jis remiasi kitais *dviplaniais* vaizdinio pasaulio suvokimo principais, kurio esmėje slypi meninei sąmonei būdingas subjektyvaus prado iškėlimas. Todėl ir meno turinys esmiškai skiriasi nuo į objektyvumą ir tiesą pretenduojančio mokslinio turinio, kadangi jame išskirtinę svarbą įgauna subjektyvus, psichologinis suvokiamas ar pažįstamojo reiškinio interpretavimas. Tai jau kitokia *subjektyviai objektyvi tiesa*, kurioje atsispindi minėtas dviplaniškumas ir glaudus subjekto ir objekto ryšys. Taigi aptarti meninio ir mokslinio pažinimo skirtumai paaiškina, kodėl *meno psichologijoje tokią išskirtinę svarbą įgauna menininko arba meninės kūrybos subjekto, jo kūrybinio potencialo ir vidinio dvasinio pasaulio išraiškos problemos*.

Literatūra

Barron, Frank X. *The Creative Process and the Psychedelic Experience. Explorations Magazine.* Berkeley California, 1965.

Barron, Frank X. *Artists in the Making.* New York: Seminar Press, 1972.

Barron, Frank X. *Creativity to Work. The Nature of Creativity.* Sternberg R. J. (Ed.). Cambridge: Univ. Press. 1988, p. 76–98.

Barron, Frank X. and Harrington, David M. *Creativity, Intelligence, and Personality.* Annual Review of Psychology, 1981, Nr. 32, pp. 439–476.

Hills P., Shallis M. *Scientists and their Images // New Scientists,* 1975, vol. 67, Nr. 964, pp. 471–475.

Maslow, Abraham Harold. A Holistic Approach to Creativity. Maslow, A. H. *The Farther Reaches of Human Nature.* New York: Penguin books LTD. 1973, pp. 72–80.

Maslow, Abraham Harold. *Creative Attitude.* Maslow, A. H. *The Farther Reaches of Human Nature.* New York: Penguin books LTD, 1973, pp. 57–71.

Maslow, Abraham Harold. *Motyvacija ir asmenybė.* Vilnius: Apostrofa, 2006.

Roe, Anne. *The Making of a Scientist.* New York: Dodd Mead, 1953.

Rogers, Carl. *Towards a Theory of Creativity. The Creativity Question.* Durham, 1976, pp. 296–305.

Rogers, Carl. *Apie tapimą asmeniu: psichoterapeuto požiūris į psichoterapiją.* Vilnius: Via Recta, 2005.

Souriau, Étienne. *Du génie en philosophie. Revue philosophique de la France et de l'étranger.* Paris, 1975, 100, Nr. 2, pp. 129–146.

Souriau, Étienne. *Vocabulaire d'esthétique.* Paris: PUF, 1990.